

Лисенко, Микола Віталійович

Лісенко, Мико́ла Віта́лійович (22.03.1842, с. Гриньки, тепер Кременчуцького району Полтавської області, Україна — 06.11.1912, м. Київ, тепер Україна) — композитор, піаніст, хоровий диригент, педагог, фольклорист, музично-громадський діяч, засновник національної композиторської школи, основоположник української класичної музики. Дядько актриси [Н. Лісенко](#).

Лисенко, Микола Віталійович	
Народження	22.03.1842
Місце народження	Гриньки
Смерть	06.11.1912
Місце смерті	Київ
Місце поховання	Байкове кладовище
Alma mater	Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Напрями діяльності	Музичне мистецтво

Зміст

Життєпис

Походив із дворянської родини, козацько-старшинського роду. З 5 років навчався музики у приватних учителів. Загальну освіту здобув у пансіонах м. Києва (1852–1855) та 2-й харківській гімназії (1855–1859). Вступив 1859 на природничий факультет Харківського університету (тепер [Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна](#)), наступного року перевівся на природничий відділ фізико-математичного факультету Імператорського університету Святого Володимира (тепер [Київський національний університет імені Тараса Шевченка](#)), який закінчив 1864. Під час навчання записував і обробляв [народні пісні](#), брав участь у діяльності аматорського театру. Світогляд митця формувався в Київському осередку «Громади» (з 1861), серед учасників якого були [В. Антонович](#), [Т. Рильський](#), [П. Житецький](#), [М. Драгоманов](#), [П. Чубинський](#), [М. Старицький](#), [О. Русов](#).

Захистив дисертацію на тему «Статеве розмноження нитчастих водоростей» (1865), здобув ступінь кандидата природничих наук.

Був мировим посередником у Таращанському повіті на Київщині (1865–1867).

Закінчив Лейпцизьку консерваторію (1869), клас [фортепіано](#) — К. Рейнеке (1824–1910; Німеччина), Е. Ф. Венцеля (1808–1880;

Німеччина), [композиції](#) та [контрапункту](#) — Е. Ріхтера (1808–1879; Німеччина).

У м. Лейпцигу опублікував першу серію з «Музики до “Кобзаря” Шевченка», «Збірник українських пісень» (1-й — 3-й випуски по 40 пісень) для голосу з фортепіано.

1869 повернувся до м. Києва, зайнявся творчою, фольклористичною, музично-громадською та педагогічною діяльністю. Виступав у концертах як піаніст, викладав у музичних школах.

Удосконалював майстерність у [М. Римського-Корсакова](#) в м. Санкт-Петербурзі (1874–1876), познайомився там з [М. Мусоргським](#), [О. Бородіним](#), [Ц. Кюї](#), критиком [В. Стасовим](#). Під час перебування в м. Санкт-Петербурзі він пропагував українську народну музику, влаштував кілька виступів кобзаря [О. Вересая](#) перед громадськістю. Після повернення до м. Києва продовжував збирати й обробляти народні пісні, організовував [хори](#).

Вів роботу в Дирекції Імператорського російського музичного товариства (1873–1875), у Південно-Західному відділенні Імператорського російського географічного товариства (1873–1876), правлінні Київського літературно-артистичного товариства (1895–1905).

Громадськість України 1903 відзначила 35-річчя роботи Лисенка на ниві української культури. У святкуванні взяли участь митці з Москви, Санкт-Петербурга, Тифліса (тепер Тбілісі), Баку та інших міст.

1904 композитор відкрив у м. Києві Музично-драматичну школу Миколи Лисенка, в якій здобуло освіту багато музикантів і акторів. Разом з [О. Кошицем](#) організував музичне хорове товариство «Київський Боян» (1905), головою якого був до кінця життя. Засновник і голова правління (1908–1911) «Українського клубу» (з 1911 — клуб «Родина»).

Входив до складу оргкомітетів зі спорудження пам'ятників І. Котляревському в м. Харкові (1905) та Т. Шевченку в м. Києві (1908), з відзначення 50-х роковин з дня смерті Т. Шевченка (1911).

Брав участь у підготовці «Словника української мови», організації недільної школи для селян, у перепису населення м. Києва.

Помер від серцевого нападу. Похований на [Байковому цвинтарі](#).

Творчість і діяльність

Виконавська діяльність

Навчався гри на фортепіано з дитинства. Від 1870-х до кінця життя виступав як піаніст у концертах Імператорського російського музичного товариства, благодійних концертах, хорових концертах, що проходили як у м. Києві, так і в інших містах України. 21.10.1876 організував у м. Києві «Слов'янський концерт»

(мав стати початком щорічної серії концертів), де виступав як соліст-піаніст та з хором. 1877 виступав у містах Кременчуку, Полтаві, Катеринославі, Чернігові, 1879 — з сольним концертом в Чернігівському театрі, 1880 — в залі Громадського зібрання в м. Єлисаветграді (тепер м. Дніпро).

Одним з найпомітніших у виконавській біографії Лисенка на початку 1880-х став концерт у Київській біржовій залі, де він виступив і як піаніст, і як хоровий диригент. Низка схожих концертів 1883–1884 відбулася в Київському міському театрі, 1887 — у залі Купецького зібрання (тепер приміщення [Національної філармонії України](#)) й театрі Бергоньє (тепер приміщення [Національного академічного драматичного театру імені Лесі Українки](#)). Помітними стали великі концерти 1888, 1901, 1902 за участю хору і оркестру та шевченківські концерти, організовані Лисенком 1902–1911. Організував урочистий концерт до 100-річчя з дня народження М. Глінки (1904). Лисенко та учні його школи регулярно брали участь у щомісячних народних концертах у залі Народної аудиторії.

Композиторська творчість

Перші творчі композиторські спроби Лисенка [серед яких «Полька» (1851) для фортепіано] належать до періоду його навчання в київському приватному пансіоні П. Гедуена. Згодом у роки навчання в університеті зацікавився драматичним жанром, працював над музикою до спектаклю «Простак» на слова В. Гоголя, операми «Гаркуша» (1864; не завершена), «Андрешіада» (1866–1867).

Етапною на творчому шляху стала «Різдвяна ніч» (1872–1877) — спочатку музична комедія, а потім і опера (в третій редакції). Написав оперету «Чорноморці» (1872) за п'єсою «Чорноморський побит» Я. Кухаренка ([лібрето](#) М. Старицького), опери «Утоплена» (1883), «Наталка Полтавка» (1889), «Енеїда» (за [І. Котляревським](#), 1911), дитячі опери «Коза-дереза» (1888), «Пан Коцький» (1891), «Зима й Весна» (1892), одноактну оперу «Ноктюрн» (1912). Серед оперної спадщини композитора найвідомішою є народна музична драма «Тарас Бульба» (1890). Залишив кілька незавершених опер: «Сапфо», «Літньої ночі», «Відьма» та інші.

Лисенко — один з найкращих інтерпретаторів «Кобзаря» Т. Шевченка, на тексти якого написав понад 80 вокальних творів різних жанрів ([пісні](#), [романси](#), [ансамблі](#), хори, [кантати](#)), серед них «Заповіт», «Б'ють пороги», «Радуйся, ниво непоплитая», «На вічну пам'ять Котляревському», «Іван Гус», «Ой нема, нема», «У туркені по тім боці», «Минають дні», «Мені однаково», «Огні горять».

Створив вокальні композиції на слова [І. Франка](#), М. Старицького, [С. Руданського](#), [Лесі Українки](#), [О. Олеся](#), [М. Вороного](#), [А. Міцкевича](#), [Г. Гейне](#) та ін. Серед цих композицій увиразнюються гімн «Вічний революціонер» (1905, слова І. Франка), а також урочиста пісня «Молитва за Україну» (1885, слова [О. Кониського](#)), яку вважають духовним гімном України.

Лисенко — основоположник інструментальних жанрів української музики. Серед його фортепіанних творів — 2 [рапсодії](#), [сюїта](#), [соната](#), [полонези](#), [ноктюрни](#) та інші твори.

Яскрава за національним колоритом, його музика вирізняється романтичним стилем та органічним перетворенням основ народнопісенної культури.

Фольклористична діяльність

Перші пісні Лисенко записав від свого родича та дядька М. Старицького по материній лінії О. Лисенка (1803 — рік смерті невідомий, Україна), який мешкав у с. Кліщинцях (тепер Золотоніського району Черкаської області) та знав багато запорізьких дум і пісень. У подальшому композитор власноруч записував пісні з голосу І. Франка, Лесі Українки, [О. Пчілки](#), М. Загорської (1837–1891; тепер Україна) та інших, думи й пісні від кобзарів О. Вересая та П. Братиці (1825–1887; тепер Україна), співпрацював з іншими етнографами, обмінювався матеріалом, допомагав влаштовувати [експедиції наукові](#).

Результатом збирацької роботи Лисенка стали сім випусків збірника народних пісень для голосу в супроводі фортепіано (по 40 пісень в кожному), що було на той час найповнішим зібранням українських пісень в музичних записах. 1875 опубліковано «Молодощі» — збірник танців та [веснянок](#), з 1885 почали виходити «Десятки» в обробках для хору в супроводі фортепіано. 1895 видано обрядові «Веснянки», «Весілля», «Купальську справу», «Колядки й щедрівки». Частина записів Лисенка опубліковано в працях [П. Чубинського](#), кілька — в дослідженні [І. Рудченка](#). Усього кількість записаних Лисенком пісень наближається до 1,5 тисячі. На їхній основі видано понад 500 [обробок](#).

Вагомим був науковий складник фольклористичної діяльності Лисенка. Його реферат «Характеристика музичних особливостей малоруських дум і пісень, виконуваних кобзарем Вересаєм» (1873) став першою в Україні музично-фольклористичною працею. У цій та інших розвідках («Дума про Хмельницького і Барабаша, від кобзаря Павла Братиці», 1888; «Про торбан і музику пісень Відорта», 1892; «Народні музичні інструменти на Україні», 1894) визначив низку специфічних національних особливостей української народної музики. Деякі спірні з позицій сьогодення твердження (про хроматику українських пісень, симетричність їхньої будови) не заперечують цінності зробленого в цілому.

Диригентська діяльність

Діяльність Лисенка як організатора й керівника українських хорів розпочалася майже водночас з його фольклорно-збирацькою роботою. Уже під час навчання в університеті він організував студентський хор. У 1860-х хорові концерти Лисенка відбувалися раз на рік або частіше.

У 1870-х виступав у м. Санкт-Петербурзі. Зокрема, 15.02.1875 разом зі студентським хором взяв участь у благодійному концерті в залі Російського купецького товариства, а 16.03.1875 організував «Етнографічно-слов'янський концерт» у Соляному містечку (комплекс будинків у центрі м. Санкт-Петербурга) за участю кобзаря О. Вересая. Усього у першій половині 1875 Лисенко організував у м. Санкт-Петербурзі десять т. з. «слов'янських концертів».

Кульмінацією діяльності Лисенка як хорового диригента стали хорові подорожі 1890–1900-х. Для кожної нової мандрівки він організовував новий хор, так само як у м. Києві для кожного нового концерту набирив новий склад співаків. Але якщо київські концерти організовувалися переважно за участю аматорів, то до складу мандрівних [капел](#) входили здебільшого професіонали. Програми концертів включали народні пісні та хори на слова Т. Шевченка.

Перша подорож Лисенка з хором по Україні відбулась у січні 1893. Її маршрут пролягав через міста Чернігів, Ніжин, Полтаву, Єлисаветград (тепер м. Кропивницький) та Одесу. Друга — влітку 1897. Концерти проходили в містах Бердичіві, Житомирі, Умані, Козятині, Білій Церкві, Смілі, Черкасах, Золотоноші, Прилуках, Лубнах. 1899, 1902 та 1903 Лисенко організував ще кілька поїздок. Подорож 1899 вважають однією з найвдаліших. Її маршрут проходив Полтавщиною та Київщиною (міста Черкаси, Сміла, Кременчук, Лохвиця, Золотоноша, Прилуки, Ромни). Маршрут подорожі 1902 пролягав через міста Лубни, Ромни, Лохвицю, Гадяч, Полтаву, Ромодан, Миргород, Хорол, Кременчук, Катеринослав (тепер м. Дніпро), Павлоград, Лозову, Черкаси, Смілу, Корсунь (тепер м. Корсунь-Шевченківський) та Бердичів. Під час подорожі 1903 хор Лисенка відвідував м. Полтаву.

Мандрівні концерти, як правило, склалися з двох відділень. На початку кожного Лисенко виступав як піаніст з виконанням власних творів. Потім хор виконував народні пісні, а також оригінальні твори. Диригували колективом здебільшого помічники Лисенка ([Я. Яциневич](#) у двох перших подорожах та [К. Стеценко](#) — у третій і четвертій), акомпанував Лисенко. Іноді Лисенко одночасно і диригував, і виконував партію фортепіано. У перших двох подорожах хор складався з 24 та 25 осіб, у третій — з 36 і, як правило, мав три або чотири програми. У багатьох містах організовували по три або чотири концерти.

Педагогічна діяльність

Від 1865 викладав у приватних музичних школах м. Києва, музичному училищі Імператорського російського музичного товариства, Інституті шляхетних дівчат (1878–1906), з початку 1890-х до 1898 — у школі С. Блуменфельда, 1898–1904 — у школі М. Тутковського.

Після відкриття власної Музично-драматичної школи (1904) займався в ній організаційними питаннями, забезпеченням потреб [процесу навчального](#), зокрема, складанням [програм навчальних](#) та підбором педагогів, викладав музично-теоретичні дисципліни, вів оперний клас, диригував оперними спектаклями, готував громадські оперні вечори.

Вважав [народну пісню](#) чудовим навчальним матеріалом, широко використовував її в заняттях з початківцями. Намагаючись зацікавити учнів, практикував гру [гам](#) кількома учнями на кількох інструментах водночас, читання з аркуша в чотири або вісім рук, розповідав про концерти, на яких побував, тощо.

Одночасно з заняттями на фортепіано навчав теорії музики, композиції, сольфеджіо. Методику задавання домашніх завдань (не від уроку до уроку, а відразу великою кількістю) запозичив з Лейпцизької консерваторії, вважаючи, що вона розвиває в учнів уміння розподіляти роботу. Серед випускників Музично-драматичної школи М. Лисенка — композитори [К. Стеценко](#) і [Л. Ревуцький](#), співак [М. Микиша](#), мистецтвознавець [Д. Ревуцький](#), хорові диригенти О. Кошиць та Я. Яциневич, актори [О. Ватуля](#), [П. Нятко](#), [Б. Романицький](#), режисер [М. Терещенко](#) та інші.

Визнання

Ім'я Лисенка присвоєно [Львівській національній музичній академії імені М. В. Лисенка](#) (1939), [Харківському національному академічному театру опери і балету імені М. В. Лисенка](#) (1944), Колонній залі та струнному квартету Національної філармонії (обом — 1962), Київській спеціалізованій музичній школі (1944; тепер Київський державний музичний ліцей імені М.В. Лисенка), Полтавському музичному училищу (1953; тепер Полтавський фаховий коледж мистецтв імені М. В. Лисенка).

Пам'ятники Лисенку встановлено у с. Гриньках (1957, скульптор В. Поливара), м. Києві, поруч з [Національною оперою України](#) (1965, скульптор О. Ковальов, архітектор В. Гнезділов).

У багатьох містах України ім'ям композитора названо вулиці.

З 1962 проводився республіканський музичний конкурс імені Лисенка, з 1992 він має статус міжнародного.

В Україні 1982 засновано премію імені М. В. Лисенка за видатні музичні твори (оперні, балетні, симфонічні, кантатно-ораторіальні, камерно-інструментальні та вокально-хорові), що здобули широке громадське визнання, за досягнення в педагогічній діяльності, а також видатні музикознавчі праці.

З метою підтримки обдарованих композиторів, музикантів, співаків, журналістів, працівників культури засновано Міжнародну літературно-мистецьку премію імені Миколи Лисенка «Рапсодія» (2019).

У м. Києві з 1980 працює Музей Лисенка (до 1987 — у складі Державного музею театрального, музичного та кіномистецтва України, тепер у складі [Видатних діячів української культури музею](#)).

На Київській кіностудії імені О. П. Довженка (тепер [Національна кіностудія художніх фільмів імені Олександра Довженка](#)) знято історико-біографічний фільм «І в звуках пам'ять відгукнеться» (1986, режисер [Т. Левчук](#)). Роль композитора виконав [Ф. Стригун](#).

Нащадки композитора створили Міжнародний благодійний культурно-науковий родинний фонд імені Лисенка (1992) для підтримки організації концертів української музики.

Твори

- Зібрання творів : в 20 т. Київ : Мистецтво, 1950–1959.
- Листи. Київ : Мистецтво, 1964. 533 с.
- Характеристика музичних особливостей українських дум і пісень у виконанні кобзаря Вересая. Київ : Музична Україна, 1978. 94 с.

Література

1. Кобилянський Л. Микола Лисенко. Львів : Накладня Михайла Таранька, 1930. 95 с.
2. Архімович Л. Б., Гордійчук М. М. Микола Віталійович Лисенко: Життя і творчість. 2-ге вид., випр. і допов. Київ : Мистецтво, 1963. 354 с.

3. Булат Т. Героїко-патріотична тема в творчості М. В. Лисенка. Київ : Наукова думка, 1965. 152 с.
4. М. В. Лисенко у спогадах сучасників / Упоряд. О. Лисенко. Київ : Музична Україна, 1968. 821 с.
5. Коренюк О. Педагогічні принципи М. В. Лисенка // Українське музикознавство. 1969. Вип. 4. С. 111–121.
6. Василенко З. І. Фольклористична діяльність М. В. Лисенка. Київ : Наукова думка, 1972. 186 с.
7. Курковський Г. Микола Віталійович Лисенко — піаніст-виконавець. Київ : Музична Україна, 1973. 150 с.
8. Булат Т. Микола Лисенко. Київ : Музична Україна, 1981. 118 с.
9. Пилипчук Р. Я. Микола Лисенко у спогадах сучасників : у 2 т. / Упоряд. Р. Я. Пилипчук. Київ : Музична Україна, 2003.
10. Булат Т., Філенко Т. Світ Миколи Лисенка. Національна ідентичність, музика і політика України ХІХ — початку ХХ століття. Нью-Йорк : Українська Вільна Академія Наук у США ; Київ : Майстерня книги, 2009. 408 с.
11. Дзюба І. М. Місце Миколи Лисенка в українській культурі // Часопис Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського. 2012. № 2 (15). С. 3–10.
12. Корній Л. П. Тарас Шевченко і Микола Лисенко: націокультурні та музично-стильові рефлексії // Часопис Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського. 2014. № 1 (22). С. 15–25.
13. Столярчук Б. Маловідомі сторінки життя Миколи Лисенка на Рівненщині // Нова педагогічна думка. 2021. № 3. С. 150–153.

Автор ВУЕ

[О. І. Коменда](#)